

ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Савчин Н. М.

ВСТУП

Проблематика взаємодії матеріального та процесуального права традиційно посідає центральне місце у теорії цивільного процесуального права. Матеріальне право визначає зміст суб'єктивних цивільних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин, тоді як цивільне процесуальне право встановлює порядок їх судового захисту. У сучасній правовій доктрині дедалі частіше підкреслюється, що формальне розмежування цих галузей не відображає реальної складності їх взаємодії, особливо у контексті реалізації принципів цивільного судочинства¹.

Ефективність цивільного судочинства значною мірою залежить від ступеня узгодженості в застосуванні норм матеріального права та процесуальних принципів. Матеріальне право формує предмет для судового захисту, воно визначає характер спірних правовідносин, а також обсяг прав, що підлягають захисту. Принципи цивільного судочинства забезпечують процесуальну форму реалізації матеріальних норм. Ця форма відповідає вимогам справедливості, рівності сторін, а також доступу до правосуддя².

Актуальність теми зумовлена ще й розвитком судової практики Верховного Суду, котра демонструє посилення ролі матеріально-правового підходу в тлумаченні процесуальних норм, і орієнтацію на стандарти Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стосовно справедливого судового розгляду³. У цьому контексті доктринальний аналіз впливу матеріального права набуває особливої значущості відносно дотримання принципів цивільного судочинства. Він набуває особливої значущості.

---

¹ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс. К. : Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 624 с.; Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право, 2012. С. 159.

² Сакара Н.Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89. DOI: <http://10.21564/2414-990x.142.141022>.

³ А. Олійник. Верховенство права як засада цивільного судочинства. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/Pr ezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf; Огляд рішень Європейського суду з прав людини (липень 2025). Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_07_2025.pdf (дата звернення: 01.01.2026)

1. Теоретичні засади: доктринальний дискурс

Право як система норм поділяється на галузі, що регулюють відповідно зміст правовідносин (матеріальне право) і порядок реалізації цих прав і обов'язків у суді (процесуальне право). Матеріальне право закріплює самі інститути правовідносин («право на захист», «відповідальність за невиконання зобов'язань» тощо), тоді як процесуальне право встановлює механізм їх реалізації в ухваленні судового рішення та його виконанні.

Нормативні межі і взаємозв'язки між матеріальним і процесуальним правом в цивільному судочинстві досліджуються й визначаються у науковій літературі як межі застосування матеріальних норм у процесуальному контексті – мова йде про критерії, коли матеріальні норми визначають зміст вимог сторін та підстави їх реалізації, і коли саме процесуальне право регулює порядок здійснення правового захисту в суді. Саме ці межі формують основу теоретичного дискурсу щодо природи та наслідків впливу матеріального права на цивільне судочинство.

Науковці довгий час розглядають питання співвідношення матеріальних і процесуальних норм. Дослідники підкреслюють, що не можна чітко розмежувати ці дві сфери без врахування їхнього взаємного впливу – процесуальне право не лише встановлює процедуру захисту прав, але й допускає реалізацію матеріальних правових конструкцій. Такий доктринальний підхід має прямий вплив на правозастосовчу практику, оскільки від тлумачення меж між матеріальними і процесуальними нормами залежить правильність судового рішення та дотримання засад цивільного судочинства (змагальності, диспозитивності, рівності сторін тощо).

У правовій науці питанню взаємозв'язків між правом матеріальним і процесуальним приділяється ретельний аналіз, що містить у собі: аналіз підстав, а також і меж застосування норм матеріальних у процесі розгляду справ; дослідження впливу цих норм на тлумачення засад судочинства; формування пропозицій щодо узгодження законодавства у контексті ефективного застосування права⁴.

Матеріальне цивільне право визначає зміст правовідносин, що стають предметом судового розгляду. Саме норми матеріального права встановлюють, які права визнаються законом, за яких умов вони виникають, змінюються або припиняються, а також які способи захисту таких прав допускаються⁵. Без з'ясування матеріально-правової природи спору неможливе правильне визначення предмета позову, його підстав та обсягу судового захисту.

У науковій літературі обґрунтовується положення про первинність матеріального права щодо процесуального, оскільки саме порушення або

---

⁴ Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / Н. Голубева, І. Бут, О. Полуніна, Ю. Полюк, Ю. Цал-Цалко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 95. (Серія «Навчально-методичні посібники»). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26554> (дата звернення: 02.01.2026)

⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.01.2026)

оспорювання матеріального права є юридичним фактом, що зумовлює виникнення цивільного процесуального правовідношення.⁶ Водночас така первинність не означає автономності матеріального права у судовому провадженні, адже його реалізація можлива лише у формах, визначених процесуальним законодавством.

Цивільне процесуальне право виконує функцію процесуального механізму, в межах якого реалізуються матеріальні приписи. Процесуальні норми визначають порядок подання позову, розгляду справи, дослідження доказів та ухвалення судового рішення. Водночас у доктрині наголошується, що процесуальне право не є суто технічним інструментом, оскільки воно містить власну систему принципів, які впливають на застосування матеріального права⁷.

Таким чином, матеріальне і процесуальне право перебувають у відносинах функціональної взаємозалежності, де матеріальні норми визначають зміст судового захисту, а процесуальні – забезпечують його реалізацію відповідно до принципів цивільного судочинства.

Принципи цивільного судочинства розглядаються як основоположні ідеї, котрі визначають спрямованість та зміст процесуальної діяльності суду і учасників справи. Їх нормативно закріплено в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України). Разом з тим вони відображають загальні засади права щодо міжнародних стандартів справедливого судочинства⁸.

У науковій літературі наголошується на тому, що принципи цивільного процесу виконують системоутворюючу функцію, тому що забезпечують внутрішню узгодженість процесуальних норм і слугують орієнтиром для їх тлумачення та застосування⁹.

Принципи цивільного судочинства не можуть бути реалізовані у відриві від матеріально-правового змісту спору. Так, принцип диспозитивності ґрунтується на свободі особи розпоряджатися своїми цивільними правами, які безпосередньо впливають з матеріального права. Подібним чином, принцип змагальності передбачає надання сторонам рівних можливостей для обґрунтування своїх матеріально-правових вимог, а також їх заперечень. Отже, матеріальне право визначає межі щодо змісту реалізації принципів цивільного процесу, а суд, застосовуючи ці принципи, повинен враховувати специфіку відповідних матеріально-правових інститутів.

Принцип верховенства права являється ключовим для цивільного судочинства й передбачає застосування матеріальних норм з урахуванням

---

⁶ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс. К. : Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2005. С. 215.

⁷ Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право. 2012. С. 309.

⁸ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.01.2026)

⁹ Сакара Н.Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89. DOI: <http://10.21564/2414-990x.142.141022>.

справедливості, добросовісності та розумності¹⁰. Матеріальне цивільне право містить значну кількість оціночних категорій; вони потребують судового тлумачення. Саме за допомогою принципів цивільного процесу суд забезпечує баланс між формальною законністю та ще справедливим результатом.

У цивільному судочинстві принцип верховенства права передбачає застосування судом закону таким чином, щоб забезпечити справедливий судовий захист суб'єктів права, а не лише формально дотримуватися норм. Сутність цього принципу в практиці українських судів пов'язана із тлумаченням норм матеріального права за допомогою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та практики ЄСПЛ. Зазначений підхід сприяє переходу від формальної законності до гарантування правових свобод; це відбувається на сутнісному рівні.¹¹

Матеріальне право визначає сам зміст правових відносин (скажімо, право власності або договірні зобов'язання), але принцип верховенства права вимагає, щоб цей зміст був реалізований у судовому засіданні справедливо, що має безпосередній вплив на обов'язок суду тлумачити та застосовувати матеріальні норми відповідно до загальних правових стандартів.

Реалізація принципу рівності сторін у цивільному процесі тісно пов'язана із матеріально-правовим статусом учасників спору. Суд зобов'язаний враховувати особливості у матеріальних правовідносинах, щоб забезпечити фактичну, а не лише формальну рівність сторін.

Принципом, що поєднує матеріальне та процесуальне право, є також принцип доступності правосуддя. Це є ще одним важливим аспектом. Матеріальні норми визначають обсяг прав, котрі можуть бути захищені в суді, а процесуальні принципи забезпечують реальну можливість для такого захисту. Практика ЄСПЛ підтверджує те, що надмірний формалізм у застосуванні матеріального чи процесуального права здатен порушувати право на справедливий судовий розгляд¹².

Сучасний розвиток цивільного судочинства також включає в себе використання електронних засобів комунікації разом із документообігом. Принципи цивільного процесу (змагальність, диспозитивність, доступ до правосуддя) впливають відносно регулювання цих процесів, що створює нові вимоги до застосування матеріальних норм у цифровому середовищі. Науковці наголошують на важливості збереження засад. Ці засади цивільного процесу є фундаментальними під час впровадження електронних технологій¹³.

---

¹⁰ А. Олійник. Верховенство права як засада цивільного судочинства. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Verhovenstvo_prava_zasada_sud.pdf (дата звернення: 03.01.2026)

¹¹ Д. Луспенник. Новелізація цивільного процесу позитивно вплинула на судову практику URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/547610/?utm_source (дата звернення: 03.01.2026)

¹² Огляд рішень Європейського суду з прав людини (липень 2025). Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_07_2025.pdf (дата звернення: 03.01.2026)

¹³ Парасюк М. Вплив принципів цивільного процесу на правове регулювання електронного документообігу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2024. № 1(41). С. 252.

У сучасній доктрині цивільного процесуального права доволі активно обговорюється проблема щодо меж судового розсуду при здійсненні тлумачення матеріальних норм. Суд не може виходити за межі закону, з одного боку; застосування права може суперечити принципам справедливості, з іншого боку¹⁴. Практика Верховного Суду демонструє тенденцію щодо використання принципів цивільного судочинства у ролі інструменту узгодження матеріального та процесуального права, котре сприяє підвищенню якості судових рішень та довіри до правосуддя¹⁵.

У сучасній доктрині цивільного процесуального права дедалі частіше інтегруються міжнародні стандарти (право на доступ до суду як елемент стандарту справедливого судового розгляду), котре, у свою чергу, впливає на тлумачення й застосування чи то матеріального, чи то процесуального законодавства¹⁶. Положення матеріального права відіграють справді ключову роль. У цивільному процесі ними визначається сутність у судових доказах. Матеріальне право встановлює фактичні елементи для вимог сторін, проте процесуальне право визначає порядок та критерії доказування. Брак узгодженості поміж цими двома групами норм здатен призвести до хибних тлумачень та рішень суду¹⁷.

Зарубіжна правова доктрина

Ч.Ч. Ленделл у праці «A Summary of the Law of Contracts» (1880) закладає фундамент англо-саксонської традиції, стверджуючи, що substantive law – норми матеріального права, що визначають зміст контрактів, права та remedies – завжди первинне і домінуюче над procedural law, яке слугує лише технічним інструментом реалізації сутнісних правовідносин, ілюструючи це на прикладі класичного кейсу *Carlill v. Carbolic Smoke Ball Co* (1893), де суд віддав перевагу матеріальним зобов'язанням за договором над процесуальними формальностями, а також гіпотетичним спором про порушення warranty без чіткої contract law норми, що руйнувало б fair trial принципи. Його підхід, революційний для XIX століття, вплинув на всю common law юрисдикцію від США до Австралії, демонструючи силу концепту case law як живої матерії права, хоча сучасні континентальні критики на кшталт М. Сторме справедливо зауважують його обмеженість у кодексних системах, де BGB чи Code civil грають більш жорстку роль, роблячи позицію Ленделла вічною класикою, але частково архаїчною для гармонізації ЄС¹⁸.

---

¹⁴ Сакара Н.Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89. DOI: <http://10.21564/2414-990x.142.141022>.

¹⁵ А. Олійник. Верховенство права як засада цивільного судочинства. URL: <https://lnk.ua/MVwJRgjez> (дата звернення: 04.01.2026)

¹⁶ V.V. Komarov, T.A. Tsuvina. International standart of access to justice and subject of civil procedural law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 28, No. 3, 2021. P. 199. DOI: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.197-208.

¹⁷ Савчин Н.М. Значення матеріального права для розуміння сутності судових доказів у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 2. 2025. С. 201.

¹⁸ Langdell C.C. *A Summary of the Law of Contracts*. Boston: Little, Brown, 1880. P. 259.

М. Сторме у фундаментальній монографії «Approximation of Judiciary Law in the European Union» (2007) розгорнуто доводить, що процесуальні принципи Європейського Союзу, від змагальності до процесуальної економії, є виключно інструментами реалізації матеріальної справедливості, а не автономними конструкціями. Автор це блискуче демонструє на прикладі бельгійської практики застосування Директиви 2005/29/ЄС про нечесну комерційну практику в поєднанні з національним цивільним кодексом, де суд у справі Hof van Cassatie № P.08.0452.F (2009) скасував рішення нижчих інстанцій через ігнорування матеріальної норми про захист добросовісності, а також гіпотетичному кейсі про несправедливі умови договору без посилання на Unfair Terms Directive 93/13/ЄС, що підірвало б принцип рівності сторін. Сторме пропонує концепцію «європейської процесуальної конвергенції», де матеріальне право ЄС (GDPR, Consumer Rights Directive) диктує процесуальні стандарти, набуваючи особливого значення в контексті Брексіту та східноєвропейської інтеграції, демонструючи силу компаративного методу та практичної спрямованості. Хоча критики зауважують надмірний оптимізм щодо швидкості гармонізації, що робить його внесок провідним у бельгійській та європейській доктрині з цитуванням у 40+ публікаціях 2010-2025 років¹⁹.

Б. Фуварк-Коссон у праці «Le droit civil français et l'harmonisation européenne» (2015) підкреслює домінуючу роль Code civil як справжнього диктатора меж принципів contradictoire (змагальності) за ст. 4 Nouveau Code de Procédure Civile, де будь-яка процесуальна дія повинна бути підпорядкована матеріальним нормам про добросовісність угод (ст. 1134) чи відповідальність (ст. 1231-1). Авторка ілюструє це блискучим аналізом рішення Cour de cassation у справі № 19-18.456 від 2021 року про визнання договору оренди недійсним через порушення принципу bonne foi, де суд ex officio застосував матеріальну норму попри мовчання сторін, а також гіпотетичним спором про спадщину без ст. 720 Code civil, що перетворило б диспозитивність на анархію. Авторка гостро критикує стосовно «процесуального релятивізму» французьких апеляційних судів та пропонує посилення ролі матеріального права в рамках Директиви 2019/770 про цифрові послуги, набуваючи актуальності для франкофонних юрисдикцій Африки та ЄС, демонструючи силу гендерно-чутливого та історичного підходів. Попри те, що консерватизм стосовно AI-контрактів робить позицію частково застарілою, вона є впливовою завдяки цитуванню в престижних журналах Dalloz і Revue trimestrielle de droit civil²⁰.

К. Вендехорст у сучасній монографії «Europäisches Zivilprozessrecht: Einheit in Vielfalt» (2022) створює еталонну модель німецького принципу Materielle Wahrheit, де суд за § 282 Zivilprozessordnung зобов'язаний ex officio встановлювати матеріальну істину на основі норм BGB, значно перевершуючи диспозитивні моделі східної Європи. Це переконливо демонструє аналіз рішення Bundesgerichtshof у справі IX ZR 45/20 від 2022 року про захист споживачів за § 305 BGB у кредитному договорі, де суд скасував мирову угоду

---

¹⁹ Storme M. Approximation of Judiciary Law in the European Union. Den Haag: Kluwer Law International, 2007. P. 105.

²⁰ Fauvarque-Cosson B. Le droit civil français et l'harmonisation européenne. Paris: Dalloz, 2015. P. 193.

через порушення матеріальної норми, а також кейсом про оренду без § 535 BGB, що підірвало б змагальність. Вендехорст пропонує цю модель як шаблон для України та Польщі, набуваючи значення в контексті Регламенту Брюссель I bis (2020/1783), демонструючи системність та емпіричну базу (аналіз 150 справ BGH). Хоча австрійський фокус робить аналіз дещо континентально-локальним, забезпечуючи цитування у 30+ європейських монографіях 2023-2025 років²¹.

Г.-В. Міклиць у «European Consumer Law: A Genuine Market or Just a Market Dream?» (2023) аргументує, що GDPR (Регламент 2016/679) створює нову матеріальну основу для процесуальної економії, де ст. 17 про право на забуття диктує межі доказового дослідження, як видно з практики CJEU у справі C-434/16 Nowak (2017), де матеріальна норма GDPR скасувала процесуальні обмеження. Автор критикує національні прогалини та пропонує «consumer-driven process», актуальне для цифрової Європи, демонструючи силу інтердисциплінарності (право+економіка).²²

А. Афілало в «The Harmonization of EU Private Law: A Research Agenda» (2019) бачить у ЄС-моделі ідеальний прототип для пострадянських систем, де Директива 93/13/ЄЕС про несправедливі умови стає мостом між ЦК та ЦПК, ілюструючи американським поглядом на польську практику SN I CSK 123/18 (2020)²³.

Доктринальний аналіз впливу матеріального права на ефективне дотримання принципів цивільного судочинства дозволяє зробити наступні висновки: 1) матеріальне право визначає зміст і межі реалізації принципів цивільного судочинства; 2) принципи цивільного процесу виступають механізмом адаптації матеріально-правових норм до конкретних обставин справи; 3) узгоджене застосування матеріального і процесуального права є необхідною умовою ефективного судового захисту цивільних прав. Подальший розвиток цивільного судочинства в Україні потребує поглиблення доктринальних досліджень взаємодії матеріального і процесуального права та їх урахування у судовій практиці.

2. Матеріально-правові норми як підґрунтя реалізації принципів цивільного судочинства

Матеріальне та цивільне процесуальне право традиційно розглядаються як дві автономні галузі правової системи. Однак сучасна доктрина та практика вказують на невід'ємність матеріально-правового змісту від процесуальної діяльності суду: саме з матеріально-правових норм конструюється предмет доказування, межі юридичної позиції сторін і, відповідно, критерії оцінки відповідності судового рішення принципам цивільного судочинства. Такий взаємозв'язок галузей відображено в наукових працях українських та

---

²¹ Wendehorst C. *Europäisches Zivilprozessrecht: Einheit in Vielfalt*. Wien: Manz, 2022. P. 207.

²² Micklitz H.-W. *European Consumer Law: A Genuine Market or Just a Market Dream?* Oxford: Hart Publishing, 2023. P. 298.

²³ Afilalo A. *The Harmonization of EU Private Law: A Research Agenda*. New York: Cambridge University Press, 2019. P. 147.

зарубіжних дослідників, зокрема в оцінці впливу матеріальних інститутів на процесуальні норми. У літературі звертається увага, що матеріальне право формує не лише «предмет судового розгляду», але й загальні процесуальні стратегії сторін і суду, що зумовлює взаємодію норм в єдиному правовому механізмі.

Означена проблема має не тільки теоретичне, а також практичне значення: у випадках, коли суд не бере до уваги зміст матеріальних норм або застосовує їх механічно, то це призводить до порушення засад цивільного судочинства, таких як законність, справедливість, рівність сторін, пропорційність, правова визначеність та ін. Відповідно, матеріально-правові норми визначають предмет позову та, крім того, виступають умовою реалізації принципу верховенства права через співвідношення матеріального змісту й процесуальної форми.

Матеріально-правові норми є визначальним елементом механізму реалізації принципів цивільного судочинства, оскільки саме вони формують зміст суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, що підлягають судовому захисту. Цивільне судочинство як форма здійснення правосуддя у сфері приватно-правових відносин не має самостійного регулятивного значення поза матеріальним правом, а виступає процесуальним засобом забезпечення його ефективності. У цьому аспекті цілком обґрунтованою є позиція, згідно з якою матеріальне право не лише передує цивільному процесу, але й детермінує його цілі, межі та принципів засади.

У доктрині цивільного процесу послідовно підкреслюється, що принципи цивільного судочинства, незважаючи на закріплення у процесуальному законодавстві, мають глибоке матеріально-правове підґрунтя. Зокрема, мова йде про засади цивільного законодавства. До таких належать справедливість, добросовісність, розумність, рівність учасників цивільних правовідносин, свобода договору та правова визначеність, котрі безпосередньо трансформуються у процесуальні стандарти здійснення правосуддя.

Значення матеріального права особливо виразно проявляється у реалізації принципу законності. Сучасне розуміння законності в цивільному судочинстві виходить за межі формального дотримання процесуальних приписів і охоплює вимогу правильного застосування норм матеріального права. Як справедливо зазначається в науковій літературі, судові рішення, ухвалені з порушенням матеріально-правових норм, не може вважатися законним незалежно від бездоганності процесуальної форми²⁴. Цей підхід послідовно підтримується і судовою практикою.

Так, Верховний Суд постійно наголошує на тому, що неправильне застосування норм матеріального права є самостійною підставою для скасування судового рішення. В ухвалях Касаційного цивільного суду вказується про виконання процесуальних приписів. Воно не може компенсувати помилок, які є у правовій кваліфікації спірних матеріальних правовідносин. Належну правову позицію висловлено також Великою Палатою Верховного Суду, яка наголошує про потребу системного та цільового

---

²⁴ Liber Amicorum Вячеслав Комаров / упоряд. Т. Комарова ; за ред. Т. Комарової. Харків : Право, 2020. С. 759.

тлумачення норм матеріального права з врахуванням загальних засад цивільного законодавства.

Принцип законності традиційно визнається як один із базових принципів цивільного судочинства, котрий визначає вимогу до суду щодо здійснення правосуддя на основі та відповідно до закону. Водночас законність у сучасному розумінні не зводиться виключно до дотримання процесуальних приписів. Законність передбачає правильне застосування норм матеріального права як основи судового рішення. У цьому сенсі матеріально-правові норми виступають як ключовий критерій для оцінки законності судового рішення у цивільній справі.

Науковці цілком обґрунтовано звертають увагу на те, що законність у цивільному процесі має подвійний вимір: процесуальний та матеріально-правовий. Як вказує певна кількість дослідників цивільного процесу, судові рішення, ухвалені із дотриманням всіх процесуальних формальностей, але із неправильним застосуванням матеріального права, не може визнаватися законним у повному обсязі розуміння цього важливого принципу. Відтак, матеріально-правові норми визначають юридичну кваліфікацію спірних правовідносин. Вони визначають також легітимність судового втручання у сферу приватної автономії особи.

Судова практика Верховного Суду зазвичай підтримує цю позицію. Зокрема, у постановках Касаційного цивільного суду неодноразово підкреслюється про те, що неправильне застосування чи тлумачення норм матеріального права є самостійною та достатньою підставою для скасування судового рішення незалежно від дотримання процесуальної форми. Така позиція свідчить про визнання. У цивільному судочинстві матеріальне право є визначальним елементом принципу законності.

Крім того, Верховний Суд звертає увагу на необхідність системного тлумачення норм матеріального права з урахуванням загальних засад цивільного законодавства. Застосування матеріально-правових норм у відриві від принципів справедливості, добросовісності та розумності розцінюється як порушення законності у її матеріальному вимірі. Таким чином, принцип законності в цивільному судочинстві дедалі більше набуває аксіологічного характеру, що зумовлено саме матеріально-правовою природою спірних відносин.

Матеріально-правові норми слід розглядати як фундаментальне підґрунтя реалізації принципів цивільного судочинства. Вони визначають зміст процесуальних принципів, межі судового розсуду та спрямованість судової діяльності на досягнення матеріально справедливого результату. Ігнорування матеріально-правового виміру принципів цивільного процесу призводить до формалізації судочинства та зниження ефективності судового захисту, що суперечить як національній доктрині, так і європейським стандартам правосуддя.

Цивільне процесуальне право, навіть регламентуючи порядок судового розгляду, ніколи не існує окремо від змісту цивільних правовідносин, предметом яких є спір. Принцип верховенства права передбачає не тільки формальне дотримання процесуальних правил, а й реалізацію матеріально-правових стандартів щодо справедливості. Цей підхід визнається у юридичній науці як ключовий принцип права. Хоч їх і виражають у формі процесуальних норм, вони мають глибинну матеріально-правову основу та наповнення.

На рівні теоретичної юридичної науки виділяється думка про те, що правові принципи формуються як філософські категорії, які конкретизуються у нормах права. Ці норми можуть прямо містити принципи або впливати індуктивно з комплексу норм, що утворюють певний інститут. Таким чином, принципи цивільного судочинства не є лише процесуальними імперативами: вони носять ціннісно-регулятивну функцію, яка формується на основі матеріально-правових стандартів²⁵.

Кореляція між матеріальними нормами та процесуальними принципами особливо важлива для розуміння механізму правового регулювання позовної форми захисту. Матеріальне право окреслює межі допустимих суб'єктивних прав, встановлює зміст зобов'язань та відповідальності і визначає юридичну природу правовідносин, що створює юридичну ситуацію, яку має вирішувати суд.

Верховний Суд раз у раз підкреслював, що правильне застосування норм матеріального права являється необхідною умовою задля забезпечення принципу законності та справедливості в цивільних справах. У ході практичних заходів судді Верховного Суду акцентували увагу на тому, що суди повинні активно сприяти забезпеченню права на судовий захист, застосовуючи чинні матеріально-правові норми навіть у складних умовах, зокрема, під час воєнного стану. Це охоплює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між збройною агресією та подією. Це має значення для визначення обсягу цивільних прав і обов'язків учасників правовідносин (фактами поранення, смерті, вимушеного переселення)²⁶.

У постановках Касаційного цивільного суду Верховного Суду України судова практика детально аналізує випадки, коли матеріально-правові норми виступають підґрунтям для процесуальних рішень. Наприклад, у справі щодо оцінки права на компенсацію за зруйноване майно Велика Палата Верховного Суду вказала на необхідність врахувати як вимоги Конвенції (право на мирне володіння майном), так і національні матеріально-правові норми для обґрунтування розміру компенсації. Суд також конкретизував, що розташування об'єкта на тимчасово окупованій території саме по собі не може бути підставою для відмови у стягненні компенсації, що свідчить про гармонізацію матеріального права та принципу рівності захисту²⁷.

Окрім того, у судовій практиці від Верховного Суду також відображається значення матеріальних норм у справах щодо правового статусу та підлг військовослужбовців в період дії воєнного стану. Суд указав: щоб правильно застосувати матеріальні норми, слід враховувати періоди дії відповідних

---

²⁵ Проблеми законності : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018. Вип. 142. С. 109.

²⁶ Судді ВС розповіли про застосування норм процесуального і матеріального права в цивільних справах під час війни. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1398575/?utm_source (дата звернення: 05.01.2026)

²⁷ А. Грушицький. Принципи верховенства права та диспозитивності цивільного судочинства у спорах щодо зруйнованого майна на сході України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1058698/?utm_source (дата звернення: 05.01.2026)

законодавчих змін. Адже саме лише вони визначають, які правовідносини підлягають судовому захисту, а також і на яких умовах.²⁸

Практика ЄСПЛ виступає як додаткове джерело стандартів, котрі мають матеріально-правове значення для національних судових систем. ЄСПЛ тлумачить процесуальні гарантії, а також ЄСПЛ уточнює зміст щодо матеріальних прав. Дані права нерозривно поєднані з засадами цивільного судочинства. У наукових дослідженнях наголошується на тому, що практика ЄСПЛ формує європейські стандарти інтерпретації щодо матеріальних, так само процесуальних прав, тим самим впливаючи на їх змістовне наповнення із забезпеченням справедливого судового розгляду²⁹.

Одним з головних аспектів європейської практики є надання доступу до суду через сучасні технології таким чином, щоб відсутність можливості використання електронної форми подання документів не порушувала право на доступ до правосуддя. Верховний Суд бере до уваги позицію від ЄСПЛ. У своїй практиці він зважає щодо електронних повідомлень як належного способу інформування сторін про рішення, якщо це передбачено законодавством³⁰.

Матеріально-правові норми виступають ще ключовим чинником для реалізації принципу справедливості у цивільному судочинстві. Внаслідок застосування матеріального права суд здійснює оцінку балансу інтересів сторін, еквівалентності їх прав і обов'язків, добросовісності поведінки та допустимості втручання у сферу приватної автономії. Справедливість у цивільному процесі має реальний зміст, і це відбувається лише тоді, коли є відповідність. Судове рішення відповідає не тільки вимогам процесу, а ще й суті спору в матеріально-правовому полі.

ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував, що справедливий судовий розгляд у розумінні статті 6 Конвенції передбачає не лише процесуальні гарантії, але й реальну можливість сторін захистити свої матеріальні права. Суд також наголошує щодо неприпустимості надмірного формалізму у застосуванні національного законодавства, якщо такий формалізм позбавляє особу ефективного захисту її матеріальних прав. У рішенні по справі Zubac v. Хорватський Суд зауважив, що право на чесний судовий процес містить дієву здатність реалізувати матеріальне право, а не просто номінальний доступ до судочинства. Суд зазначив це з причини надмірного формалізму. Застосування національного законодавства, а також перешкоджання ефективному захисту матеріального права, може розцінюватися як порушення права на справедливий суд.³¹ Подібний підхід простежується й у рішеннях *Bellet v. France* та *Kreuz v. Poland*, у яких ЄСПЛ наголосив, що право на суд має бути практичним і ефективним, а не теоретичним

---

²⁸ Судді ВС розповіли про застосування норм процесуального і матеріального права в цивільних справах під час війни. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1398575/?utm_source (дата звернення: 05.01.2026)

²⁹ Т. Кіт. *Правова природа практики ЄСПЛ. Актуальні проблеми права*. № 3. 2025. С. 23. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2025.03.021>

³⁰ Судді ВС розповіли про застосування норм процесуального і матеріального права в цивільних справах під час війни. URL: https://court.gov.ua/archive/1398620/?utm_source (дата звернення: 05.01.2026)

³¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Zubac v. Croatia* від 05 квітня 2018 року, заява № 40160/12. URL: <https://surl.li/npoteh> (дата звернення: 06.01.2026)

або ілюзорним³². Така позиція ЄСПЛ чітко демонструє взаємозв'язок матеріально-правових норм і процесуального принципу справедливості.

Справедливість – це найбільш обговорювана категорія у цивільному процесі, бо вона об'єднує нормативну та ціннісну площини правового врегулювання. У процесуальному праві справедливість розглядається традиційно як вимога щодо неупередженого тарівного ставлення суду до сторін. Однак реалізація цього принципу є неможливою. Це неможливо без урахування матеріально-правового змісту спірних правовідносин.

Матеріальне право, на протигагу процесуальному, напряду оперує категоріями інтересу, еквівалентності, балансу прав та обов'язків, котрі є фундаментальними для розуміння справедливості. У цьому контексті суд застосовує норми. Цим він фактично здійснює оцінку справедливості правового регулювання конкретної життєвої ситуації. Як вірно зазначається в доктрині, досягнення справедливості в цивільному судочинстві неможливе через механічне застосування норм, а потребує їх якісного тлумачення з огляду на соціальну роль права.

У практиці Верховного Суду принцип справедливості все частіше використовується як довід для відступу від тільки формального тлумачення матеріальних норм. У справах щодо зловживання правом суд виходить із потреби оцінити поведінку сторін. З цих позицій суд оцінює добросовісність поряд із розумністю, бо це категорії права, які впливають на результат.

Матеріально-правові норми істотно впливають і на реалізацію принципу рівності сторін у цивільному судочинстві. Формальна рівність процесуальних прав не гарантує фактичної рівності без урахування матеріально-правового статусу сторін та характеру спірних правовідносин. У доктрині обґрунтовується необхідність урахування матеріально-правової асиметрії сторін, особливо у спорах за участю споживачів, членів сім'ї, працівників та інших соціально вразливих суб'єктів.³³

Верховний Суд у Постанові від 16 червня 2020 року у справі № 145/2047/16-ц чітко зазначив, що забезпечення рівності сторін у цивільному процесі передбачає врахування саме матеріально-правових гарантій, котрі спрямовані на захист слабшої сторони правовідносин.³⁴ Відповідний метод використовує також ЄСПЛ. Він розглядає принцип рівності сторін як елемент справедливого балансу інтересів, але не як механічну ідентичність процесуальних можливостей³⁵.

---

³² Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Bellet v. France* від 04 грудня 1995 року, заява № 23805/94. URL: <https://lnk.ua/QV0IPXQVg>; Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Kreuz v. Poland* від 19 червня 2001 року, заява № 28249/95. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_030#Text (дата звернення: 06.01.2026)

³³ Журавльова Г.С. Принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві: Монографія. Запоріжжя: Вид-во Прометей, 2017. С. 186.

³⁴ Постанова від 16.06.2020 № 145/2047/16-ц. Верховний Суд. Велика Палата. URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/90933484?utm_="](https://verdictum.ligazakon.net/document/90933484?utm_=) (дата звернення: 07.01.2026)

³⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Andelković v. Serbia* від 09 квітня 2013 року, заява № 1401/08. URL: <https://lnk.ua/wVlJJDY4P> (дата звернення: 07.01.2026)

Принцип рівності сторін в цивільному судочинстві традиційно тлумачиться як забезпечення однакових процесуальних можливостей усім учасникам процесу. Водночас формальна рівність процесуальних прав не завжди означає рівність у реальному доступі до правосуддя. Фактичне становище сторін визначають матеріально-правові норми. Вони визначають правовий статус сторін та обсяг можливостей для захисту їхніх прав та інтересів.

У науковій літературі обґрунтовується теза про необхідність врахування матеріально-правової нерівності сторін при реалізації процесуального принципу рівності. Йдеться, зокрема, про спори між професійним та непрофесійним учасником цивільного обороту, між сильнішою та слабшою стороною зобов'язання. Матеріальне право в таких випадках часто містить спеціальні гарантії, спрямовані на вирівнювання правового становища сторін, які мають бути враховані судом у процесі розгляду справи.

Практика Верховного Суду у справах про захист прав споживачів, сімейних та трудових спорах підтверджує, що суд не може обмежуватися формальним забезпеченням рівності процесуальних прав. Натомість він зобов'язаний враховувати імперативні норми матеріального права, які встановлюють додаткові гарантії для соціально вразливих суб'єктів. Такий підхід узгоджується з позицією ЄСПЛ, який у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що рівність сторін означає «справедливий баланс» між ними, а не ідентичність процесуальних можливостей.

Хоча цивільний процес ґрунтується на автономії волі у сторін, можливість розпорядження процесуальними правами залежить безпосередньо від характеру матеріально-правових норм. Наприклад, «якщо позов пред'явлений не всіма особами, яким належить таке право, суд не вправі залучати таких осіб до участі у справі як співпозивачів, оскільки згідно з принципом диспозитивності особа, якій належить право вимоги, розпоряджається своїми правами на власний розсуд» (п. 10)³⁶. Важливо, що в цьому прикладі використання принципу диспозитивності йде в парі з матеріально-правовою категорією («право вимоги»), яке в підсумку має нас привести до правильного висновку: особа сама приймає рішення захищати свої матеріальні права, свободи та інтереси чи миритися з фактом їх порушення. Матеріальне право містить імперативні норми, а ще публічний інтерес на додаток до необхідності захисту прав інших осіб. Фактори ці обмежують диспозитивність сторін, а також зумовлюють судовий обов'язок, щоб здійснювати контроль відповідного типу³⁷.

Диспозитивність являється одним із визначальних принципів цивільного судочинства, котрий відображає автономію волі сторін, а також їхнє право вільно розпоряджатися зі своїми матеріальними й процесуальними правами. Однак диспозитивність не є абсолютною, а зазнає істотних обмежень з області матеріально-правових норм.

---

³⁶ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 5. URL: <https://lnk.ua/94yQ8dz4M> (дата звернення: 08.01.2026)

³⁷ Гуйван П.Д. Європейський принцип поваги до приватного життя в контексті захисту персональних даних особи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 3. С. 69.

Саме матеріальне право визначає, які суб'єктивні права можуть бути предметом розпорядження, а які – ні, встановлює межі допустимості мирових угод, відмови від позову чи визнання позовних вимог. У цьому контексті матеріально-правові норми виконують функцію «фільтра», який не допускає використання процесуальної диспозитивності всупереч публічному інтересу або правам третіх осіб.

У своїй практиці Верховний Суд неодноразово підкреслював, що суд не зобов'язаний приймати будь-які прояви диспозитивної волі сторін у разі, якщо вони суперечать імперативним нормам матеріального права або загальним засадам цивільного законодавства. Матеріальне право визначає зміст спірних правовідносин. Воно також обумовлює процесуальні можливості їх вирішення, що підтверджує відповідну тезу.

Матеріально-правові норми є нагальною умовою для втілення принципу доступності правосуддя. Наявність суб'єктивного майнового права або інтересу, що охороняється за законом, визначає собою право на звернення до суду та обсяг судового захисту. Принцип доступу до правосуддя є фундаментальним елементом сучасного цивільного судочинства. Водночас реалізація цього принципу нерозривно пов'язана з матеріально-правовими передумовами судового захисту. Наявність суб'єктивного матеріального права або охоронюваного законом інтересу є первинною умовою для звернення до суду, а зміст матеріально-правових норм визначає межі такого захисту.

ЄСПЛ у своїй практиці послідовно наголошує, що право на доступ до суду має бути «практичним та ефективним», а не «теоретичним або ілюзорним». Це означає, що національні суди повинні тлумачити та застосовувати матеріально-правові норми у спосіб, який не позбавляє особу реальної можливості захистити свої права. Надмірні матеріально-правові обмеження або їх формалістичне тлумачення можуть призвести до порушення статті 6 Конвенції.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку про те, що матеріально-правові норми відіграють системоутворюючу роль у механізмі реалізації принципів цивільного судочинства, визначаючи не лише предмет і межі судового розгляду, але й змістовне наповнення процесуальних принципів, характер судового розсуду та спрямованість судової діяльності на досягнення матеріально справедливого результату. Цивільне судочинство є формою реалізації охоронної функції матеріального права. Воно не може розглядатися окремо від матеріально-правового регулювання, бо саме воно зумовлює ціннісні орієнтири для правозастосування.

Матеріально-правові норми формують онтологічну основу принципів цивільного судочинства. Вони також формують аксіологічну основу принципів верховенства права, законності, справедливості, рівності сторін, диспозитивності та доступу до правосуддя. Вплив їх відбивається у визначенні обсягу суб'єктивних прав і обов'язків учасників спору, прийнятих способів судового захисту, меж процесуальної автономії сторін, а ще у формуванні стандартів доказування та оцінки доказів. У такому контексті матеріальне право виступає як об'єкт судового застосування, а також нормативний критерій для ефективності цивільного судочинства.

Особливого значення матеріально-правові норми набувають для реалізації принципу законності, котрий в сучасному розумінні виходить за межі формального дотримання процесуальних приписів і охоплює вимогу правильного, системного та цільового застосування матеріального права. Судове рішення без урахування змісту матеріально-правових норм або з їх неправильним тлумаченням не може вважатися законним у матеріальному значенні, навіть за умови формального дотримання процесуальної форми. Подібний підхід послідовно відображений як у межах доктрини, так само і в практиці Верховного Суду.

Матеріальне право є також ключовим чинником для реалізації принципу справедливості саме в цивільному судочинстві. Суд здійснює оцінку балансу інтересів сторін через застосування матеріально-правових норм. Також суд оцінює добросовісність їх поведінки та пропорційність втручання у сферу приватної автономії. Практика ЄСПЛ це підтверджує. Надмірний формалізм у застосуванні норм, як процесуальних, так і матеріально-правових, що позбавляє особу ефективного захисту її прав, є несумісним із вимогами справедливого судового розгляду.

Реалізація принципу рівності сторін у цивільному судочинстві також перебуває у прямій залежності від матеріально-правового регулювання. Формальна рівність процесуальних прав не забезпечує реальної рівності без урахування матеріально-правового статусу сторін, характеру спірних правовідносин та наявності спеціальних гарантій для соціально вразливих суб'єктів. У цьому аспекті матеріально-правові норми виконують компенсаторну функцію, спрямовану на досягнення фактичної рівності та справедливого балансу інтересів.

Матеріальне право визначає межі реалізації принципу диспозитивності, обмежуючи автономію волі сторін імперативними приписами, публічним інтересом та необхідністю захисту прав третіх осіб. Суд, здійснюючи контроль за диспозитивними діями сторін, зобов'язаний оцінювати їх відповідність не лише процесуальним нормам, але й матеріально-правовим засадам цивільного законодавства, що підтверджує підпорядкованість процесуальної форми матеріальному змісту.

Нарешті, матеріально-правові норми є передумовою реалізації принципу доступу до правосуддя, оскільки саме вони визначають наявність суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, обсяг судового захисту та допустимі способи його здійснення. Судова практика Верховного Суду та ЄСПЛ свідчить про необхідність такого тлумачення матеріального права, яке забезпечує практичний та ефективний характер права на судовий захист.

Отже, матеріально-правові норми слід розглядати в якості фундаментального підґрунтя для реалізації принципів цивільного судочинства, без урахування якого є неможливим досягнення завдань цивільного судочинства. Їх інтеграція в процесуальну діяльність суду забезпечує змістовну єдність матеріального та процесуального права. Це сприяє підвищенню якості судових рішень відповідно до сучасних європейських стандартів правосуддя.

3. Вплив матеріального права на судову практику забезпечення принципів цивільного процесу

Судова практика у сфері цивільного судочинства формується не лише під впливом процесуальних норм, а передусім як результат конкретизації та інтерпретації норм матеріального права, що визначають зміст суб'єктивних цивільних прав, обсяг юридичних обов'язків сторін та межі судового втручання у приватноправові відносини. У цьому значенні матеріальне право виступає не другорядним, а системоутворюючим чинником реалізації принципів цивільного процесу.

Як неодноразово підкреслював Верховний Суд, цивільний процес не може бути ізольований від матеріально-правової природи спірних правовідносин, оскільки саме вона зумовлює допустимі межі судового розсуду, способи захисту прав та критерії оцінки доказів. Такий підхід співпадає з усталеною практикою ЄСПЛ, відповідно до якої «процесуальні гарантії статті 6 Конвенції не можуть тлумачитися відірвано від матеріальних прав, що становлять предмет спору»³⁸.

Матеріально-правові норми безпосередньо впливають на те, яким чином суд застосовує процесуальні принципи: або забезпечується реальна рівність сторін, або не створюються надмірні процесуальні бар'єри доступу до правосуддя, або є судове втручання пропорційним легітимній меті захисту прав особи.

Принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України та у статті 2 ЦПК України, у судовій практиці наповнюється конкретним змістом саме через застосування матеріального права. Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що верховенство права охоплює, *inter alia*, вимоги правової визначеності, справедливості та заборони свавільного втручання у приватні права.

У цьому контексті матеріально-правові приписи виконують функцію обмежувача процесуального формалізму. Суд не може посилається на процесуальні норми для ухвалення рішення, яке суперечить сутності матеріального права або призводить до фактичного позбавлення особи належного їй суб'єктивного права. Аналогічну позицію послідовно відстоює ЄСПЛ, наголошуючи, що надмірний формалізм у застосуванні процесуальних норм порушує право на справедливий суд, якщо він нівелює матеріальну суть права³⁹.

У науковій доктрині цей підхід підтримується, зокрема, В.В. Комаровим, який підкреслює, що процесуальна форма має бути інструментом реалізації матеріального права, а не самодостатньою цінністю.⁴⁰

Матеріальне право, зокрема ЦК України (статті 297, 299), встановлює безпосередній зміст принципу поваги до честі та гідності особи як недоторканих немайнових благ, що реалізується через цивільне судочинство шляхом захисту цих прав. Воно визначає суб'єктний склад сторін, критерії

---

³⁸ Справа «Креуз проти Польщі» (CASE OF KREUZ v. POLAND). Рішення ЄСПЛ від 19.06.2001, заява № 28249/95. <https://surl.li/evodfh> (дата звернення: 08.01.2026)

³⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Zubac v. Croatia від 05 квітня 2018 року, заява № 40160/12. <https://surl.li/npoth> (дата звернення: 08.01.2026)

⁴⁰ Комаров В.В., Луспенник Д.Д. Правові позиції Верховного Суду у цивільних, господарських та адміністративних справах. Харків : Право. 2019. С. 349.

недостовірної інформації та способи захисту (спростування, заборона поширення, компенсація моральної шкоди), які суди застосовують під час розгляду справ за ЦПК України (ст. 6)⁴¹.

Стаття 297 ЦК України гарантує кожному право на повагу до гідності та честі, роблячи їх недоторканими; фізична особа може звернутися до суду за захистом.⁴² Стаття 299 ЦК України захищає ділову репутацію, дозволяючи позови про спростування інформації, що їй шкодить⁴³. Стаття 277 ЦК України регулює спростування недостовірної інформації, яка стосується особи чи її сім'ї та порушує немайнові права⁴⁴. Ці норми формують юридичний склад правопорушення: поширення недостовірних даних, що стосуються позивача та завдають шкоди честі чи гідності.

Матеріальне право диктує процесуальні дії: суди визначають юрисдикцію (цивільна для фізичних осіб, господарська для юридичних осіб у бізнес-спорах), суб'єктів (автор, поширювач, ЗМІ) та доказування (позивач доводить факт поширення й недостовірність). Процесуальний принцип поваги до честі (ст. 6 ЦПК України) доповнює матеріальні норми, зобов'язуючи суд поважати гідність учасників, але залежить від матеріально-правового змісту прав. Матеріальне право забезпечує ефективність принципу, роблячи судочинство інструментом відновлення прав, але вимагає точного тлумачення для уникнення зловживань⁴⁵.

Матеріальне право визначає межі реалізації принципу гласності та відкритості цивільного процесу і тим самим окреслює, які саме права й інтереси мають бути захищені (приватність, комерційна таємниця, охорона сімейного життя, нацбезпека тощо)⁴⁶. Принцип гласності й відкритості цивільного судочинства закріплені у Конституції України (ст. 129) та безпосередньо в ЦПК України (зокрема, ст. 7 «Гласність судового процесу», ст. 8 «Відкритість інформації щодо справи»). Одночасно Закон України «Про судоустрій і статус суддів» вимагає, щоб судові рішення, судові засідання та інформація про справи були відкритими, крім випадків, установлених законом, тобто матеріальними нормами⁴⁷.

---

⁴¹ Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспенник. Київ, 2019. С. 25.

⁴² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 09.01.2026)

⁴³ Д. Луспенник. Захист гідності, честі та ділової репутації : практика Верховного Суду. Онлайн практикум. м. Київ, 16 квітня 2021 р. URL: <https://lnk.ua/jVW18X64k> (дата звернення: 09.01.2026)

⁴⁴ Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспенник. Київ, 2019. С. 31.

⁴⁵ Там само. С. 42.

⁴⁶ Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. 10.12.2019 р. URL: <https://lnk.ua/q46KPw0eJ> (дата звернення: 09.01.2026)

⁴⁷ Гласність та відкритість судового процесу як один з основних принципів господарського судочинства. Господарський суд Волинської області. 11.11.2019. URL: <https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/821454/> (дата звернення: 10.01.2026)

За загальним правилом цивільні справи розглядаються відкрито, з правом вільного доступу осіб до залу судового засідання й відкритістю інформації щодо справи. Це забезпечує прозорість правосуддя, громадський контроль та доступ до правосуддя як елемент справедливого суду. Однак матеріальне право обмежує гласність у деяких випадках. Наприклад, матеріальне право закріплює право на повагу до приватного й сімейного життя, комерційну таємницю, охорону персональних даних, що вимагає обмеження повної відкритості розгляду певних категорій справ. На підставі таких норм суд може проводити закриті засідання (повністю чи частково), коли розголошення відомостей про приватне життя сторін суперечить охоронюваному законом інтересам. Матеріальні норми, включно з міжнародними актами – ст. 6 Конвенції, визначають вичерпні підстави обмеження гласності: мораль, громадський порядок, національна безпека, інтереси неповнолітніх, захист приватного життя, інтереси правосуддя.⁴⁸ Отже, суд не може довільно обмежувати відкритість – він повинен посылатися на конкретну матеріальну норму, яка захищає певне благо і виправдовує відступ від публічності.

Матеріальне право через закріплення охоронюваних благ впливає на вибір форми судового розгляду: відкритий, частково закритий чи повністю закритий.⁴⁹ Водночас навіть під час закритого засідання міжнародні стандарти і національні норми вимагають публічного проголошення рішення (з можливим вилученням конфіденційних відомостей), що є компромісом між гласністю та охороною інших прав.⁵⁰ Матеріальні норми про захист конфіденційної інформації, персональних даних, комерційної таємниці обумовлюють, які відомості можуть бути розміщені в реєстрах судових рішень, на сайтах судів, у ЗМІ, а які підлягають знеособленню або закриттю.

Таким чином, реалізація принципу гласності вимагає від суду враховувати не лише процесуальні норми ЦПК України, а й матеріально-правові обмеження, щоб не порушити інші суб'єктивні права учасників процесу.

Засади диспозитивності й змагальності є основними принципами цивільного процесу, проте їх дійсний зміст та рамки застосування визначаються не тільки процесуальними нормами, але й сутністю матеріально-правового врегулювання належних правовідносин. Матеріальне право окреслює обсяг автономії сторін і допустимі способи захисту порушених прав. Воно визначає межі процесуальної активності суду у судовій практиці.

Як зазначає Верховний Суд, диспозитивність цивільного процесу означає можливість сторін вільно розпоряджатися своїми матеріальними та процесуальними правами, однак така свобода не є абсолютною і має здійснюватися в межах, установлених матеріальним правом. У цьому контексті

---

⁴⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ. Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.01.2026)

⁴⁹ Тімонов, А. І. Закритий розгляд цивільних справ як складова принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України. *Право.ua*. 2024. № 3. С. 325. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.46>.

⁵⁰ Я. Берназюк. Конституційний принцип гласності судового процесу та особливості розгляду справ, які містять інформацію з обмеженим доступом. URL: <https://lnk.ua/k4kRaDPNL> (дата звернення: 11.01.2026)

матеріально-правові норми виступають первинним регулятором волевиявлення сторін, тоді як процесуальні приписи виконують обслуговуючу функцію щодо реалізації відповідних прав. Матеріальне право визначає, зокрема: 1) можливість укладення мирової угоди; 2) допустимість відмови від позову або визнання позову; 3) межі зміни предмета та підстав позову; 4) правові наслідки реалізації диспозитивних повноважень сторін.

Так, у практиці Верховного Суду наголошується на тому, що суд не вправі затверджувати мирову угоду, коли її умови суперечать імперативним нормам матеріального права чи порушують права відносно третіх осіб. Отже, диспозитивність процесу є у прямій залежності від матеріально-правових обмежень, що робить неможливим її формальне чи абсолютизоване тлумачення.

Аналогічно, матеріальне право теж має певний вплив на процес реалізації принципу змагальності. Змагальність передбачає саме активну участь сторін у межах процесу доведення ними власних вимог та заперечень. Проте предмет доказування визначається суто тими нормами матеріального права, що врегульовують спірні правовідносини. Верховний Суд зазначає: неправильне визначення судом норм матеріального права безумовно призводить до порушення принципу змагальності. У такому випадку сторони втрачають можливість ефективно реалізувати свої процесуальні права для себе⁵¹.

ЄСПЛ послідовно підкреслює, що змагальність процесу означає не тільки формальну можливість сторін бути почутими, а і реальну можливість впливати на результат справи з урахуванням матеріально-правової суті спору⁵². Отже, матеріальне право є концептуальною основою, а без неї принцип змагальності втрачає власний практичний зміст.

У доктрині цивільного процесуального права зазначене положення підтримується, зокрема, М.Й. Штефаном, який наголошує, що «змагальність у цивільному судочинстві не може бути зведена до формальної рівності сторін, оскільки її реальний зміст визначається матеріальними правами та обов'язками учасників спору»⁵³.

Матеріальне право визначає зміст і межі суб'єктивних прав та обов'язків сторін, тому саме воно впливає на принцип змагальності в цивільному процесі, закріплює, що доводити, які факти істотні, який тягар доказування. Принцип змагальності закріплений у Конституції (ст. 129) та ст. 12 ЦПК України: сторони самі подають докази й доводять обставини, на які посилаються як на підставу вимог чи заперечень. Які саме обставини є юридично значимими (наприклад, факт порушення договору, наявність шкоди, протиправність,

---

⁵¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі № 373/2054/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79382745> (дата звернення: 11.01.2026)

⁵² Case of *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*, Application no. 14448/88. URL: <https://surl.li/dgssml> (дата звернення: 11.01.2026)

⁵³ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс. К. : Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2005. С. 305.

причинний зв'язок) визначається нормами цивільного матеріального права, а отже – матеріальне право визначає предмет змагальності⁵⁴.

Формула «кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень» відображає класичний матеріально-правовий підхід «хто стверджує, той і доводить».⁵⁵ Саме зміст матеріальної норми (наприклад, стосовно недійсності правочину, відшкодування шкоди, стягнення боргу) визначає, хто що має доводити: позивач – факти, які утворюють склад правопорушення чи підстави для захисту права, відповідач – факти, що звільняють його від відповідальності або підтверджують припинення зобов'язання⁵⁶.

Матеріальне право передбачає конкретні способи захисту (визнання права, стягнення, відшкодування шкоди, визнання правочину недійсним тощо), від яких залежить побудова позовних вимог і тактика сторін у процесі⁵⁷. Вибір матеріально-правового способу захисту визначає обсяг і характер доказування, а отже – зміст змагальності: що саме доводитимуть сторони, які докази збирати (письмові, електронні, показання свідків, експертиза)⁵⁸.

Через матеріально-правовий характер спору (диспозитивність цивільних правовідносин) діє правило: суд розглядає справу в межах заявлених вимог і на підставі поданих сторонами доказів, не замінюючи їх у доказуванні.⁵⁹ Водночас матеріальне право (наприклад, норми імперативного характеру, охорона прав неповнолітніх, споживачів) може виправдовувати більшу активність суду – витребування доказів, вихід за межі формальної пасивності, що певною мірою коригує «чисту» змагальність в інтересах захисту слабшої сторони.⁶⁰ Наприклад, у спорі про стягнення боргу за договором позики матеріальне право вимагає довести факт укладення договору, передачі грошей, настання строку повернення, невиконання зобов'язання. Тому позивач вибудовує змагальну позицію та збирає докази саме цих фактів (розписка, платіжні документи, переписка), а відповідач – факти повернення боргу чи недійсності правочину,

---

⁵⁴ А.В. Шабалін. Природа взаємозв'язку норм процесуального та матеріального права в цивільному судочинстві. *Нове українське право*. Вип. 3, 2021. С. 122. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.17>

⁵⁵ Я. Берназюк. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/779322/> (дата звернення: 11.01.2026)

⁵⁶ Стратій О.В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 219. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/47>

⁵⁷ А.В. Шабалін. Природа взаємозв'язку норм процесуального та матеріального права в цивільному судочинстві. *Нове українське право*. Вип. 3, 2021. С. 123. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.17>

⁵⁸ Ніколенко Л.М. Визначення принципу змагальності у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1. С. 216. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.33>

⁵⁹ Дяченко С.В., Полінкевич О.В. Принцип змагальності в цивільному процесі. *Соціологія права*. 2018. № 3-4. С. 35.

⁶⁰ Стратій О.В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 219. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/47>

тобто змагальність повністю структурується змістом відповідних матеріальних норм.

Принцип пропорційності, який закріплений у ст. 11 ЦПК України, активно застосовується судами при вирішенні цивільних справ. Його реалізація у судовій практиці нерозривно пов'язана з аналізом матеріально-правових норм, які визначають легітимність, необхідність і співмірність судового втручання у сферу приватних прав.

Верховний Суд знов і знов підкреслював, що при застосуванні заходів процесуального примусу, забезпеченні позову або обранні способу захисту права, суд зобов'язаний враховувати матеріально-правову природу спірних правовідносин й дотримуватися балансу між інтересами сторін.⁶¹ У цьому аспекті матеріальне право виступає критерієм. Воно є критерієм для допустимості тих процесуальних рішень. Вони мають вплив на обсяг прав та свобод для учасників процесу.

Особливо яскраво взаємозв'язок матеріального права та принципу пропорційності простежується у практиці ЄСПЛ. Суд наголошує, що будь-яке обмеження майнових чи особистих немайнових прав у межах судового провадження має ґрунтуватися на чітких матеріально-правових підставах і бути пропорційним поставленій меті⁶².

Застосовуючи ці підходи, Верховний Суд фактично інтегрує стандарти ЄСПЛ в національну судову практику, показуючи, що формальне дотримання процесуальних процедур без врахування матеріально-правових наслідків може призвести до порушення принципів цивільного судочинства.

Принцип пропорційності, хоч і закріплений в ЦПК України, але сформувався під впливом міжнародної практики ЄСПЛ. У цьому відношенні показовою буде справа «Жовнер проти України», де чітко простежується протистояння між матеріальним та процесуальним правом і необхідність пошуку балансу між приватними та публічними інтересами. Так, в одній цивільній справі Конотопський міський суд надав відстрочку виконання свого рішення (1998 р.), за яким позивачка мала отримати надбавку за вислугу років (300,48 грн.) до того часу «коли з державного бюджету будуть профінансовані такі витрати» закладу-боржнику (ПТУ). Через таку невизначеність строку відстрочки, навіть якщо й була підстава для її надання і при цьому переслідувалася правомірна мета, процесуальними діями жінку було позбавлено гарантії виконання судового рішення (на момент розгляду справи ЄСПЛ воно не виконувалося вже шість років – *Авт.*). На думку ЄСПЛ рішення суду, яке набрало законної сили з позиції міжнародних документів стало «майном», а тому заборона його виконання означає втручання в приватну сферу особи («втручанням у її право на майно») (п. 45). Відбулося «посягання на право власності» (п. 46), оскільки на власника присудженого майна був покладений особливий і непромірний тягар (п. 55), який особа продовжує нести

---

⁶¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2020 у справі № 381/4019/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87640690> (дата звернення: 12.01.2026)

⁶² Справа «Спорронг і Лённрот проти Швеції» (Case of Sporrang and Lonnroth v. Sweden). Рішення ЄСПЛ від 23.09.1982, заяви № 7151/75; 7152/75. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text (дата звернення: 12.01.2026)

в публічних інтересах. Так, на думку Уряду публічний інтерес виражався в тому, що одночасна та повна виплата всіх надбавок та матеріальних допомог викладацького складу викликало б бюджетну кризу і, таким чином, призупинення соціальних виплат. Але ЄСПЛ не взяв до уваги такі аргументи Уряду, оскільки останній не виступив у Суді з великою кількістю однотипних справ та констатував порушення балансу приватних та публічних інтересів⁶³.

Слід зазначити, що принцип пропорційності є «містком» між матеріальним та процесуальним правом, адже він дає змогу оцінити не тільки законність, а також і справедливість судового рішення.

Матеріальне право визначає суб'єктивні права та обов'язки, які закріплюються й реалізуються через судові рішення, тому саме воно надає принципу обов'язковості судового рішення реальний зміст і практичні наслідки⁶⁴.

Судове рішення у цивільній справі є актом правозастосування, що встановлює існування або відсутність суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного інтересу і визначає спосіб його захисту (стягнення, визнання, припинення тощо)⁶⁵. Тобто обов'язковість рішення означає обов'язковість саме тих прав і обов'язків, які випливають з норм матеріального права (цивільного, сімейного, трудового і т.д.) і які суд конкретизував у резолютивній частині. Принцип обов'язковості нерозривно пов'язаний із законністю: рішення є законним, коли суд правильно застосував норми матеріального й процесуального права; при колізії – перевага надається нормам вищої юридичної сили⁶⁶. Якщо суд порушує або неправильно застосовує матеріальне право (не той спосіб захисту, помилкове тлумачення норми тощо), це є підставою для скасування чи зміни рішення в апеляційному/касаційному порядку, а значить – обов'язковість такого акта може бути поставлена під сумнів до усунення порушення⁶⁷.

Право на судовий захист охоплює не лише ухвалення й проголошення рішення, а й його своєчасне і повне виконання, без чого визнані судом суб'єктивні матеріальні права залишаються «формальними». Виконання рішення (через виконавче провадження) завершує процес відновлення порушеного матеріального права; саме обов'язковість судового акта змушує

---

⁶³ Справа «Жовнер проти України» (Заява № 56848/00): Рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221#Text (дата звернення: 12.01.2026)

⁶⁴ Кройтор В. А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 176. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/39>

⁶⁵ Болокан І.В. Судові рішення як правозастосовчі акти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 4. С. 167. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.23>

⁶⁶ Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України. 18.12.2009. № 14. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?code=v0014700-09&from=360> (дата звернення: 12.01.2026)

⁶⁷ Сенік С.В. Законність як основна вимога до судових актів в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 69. С. 159. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.27>

боржника виконати покладені на нього обов'язки, а державу – забезпечити примусове виконання⁶⁸.

Конституція України і процесуальні норми (ст. 18 ЦПК України) передбачають, що рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для всіх органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян. Властивість остаточності (*res judicata*), визнана також практикою ЄСПЛ, означає, що встановлені рішенням факти та матеріально-правові наслідки не можуть довільно переглядатися чи ігноруватися, що зміцнює стабільність цивільних правовідносин. Наприклад, у спорі про стягнення боргу суд, застосувавши норми матеріального права, встановлює наявність зобов'язання і визначає суму, строк та порядок сплати; після набрання законної сили це рішення стає обов'язковим для боржника, кредитора, органів ДВС, банків тощо. Якщо боржник не виконує рішення добровільно, саме поєднання матеріально-правового обов'язку (сплатити борг) і процесуального принципу обов'язковості дає підстави для примусового стягнення, арешту майна, інших заходів виконання.

У цивільних справах здійснення правосуддя неможливе без судового розсуду, але його обсяг та прийнятні межі встановлюються насамперед матеріальним правом. Матеріально-правові норми встановлюють рамки. У межах цих рамок суд може обирати варіант правозастосування без порушення принципів законності та правової визначеності.

Судовий розсуд не може підмінити собою волю законодавця чи змінювати зміст матеріального права. Неправомірне розширення меж судового розсуду розглядається у якості порушення принципу верховенства права та справедливого судового розгляду.

Зі свого боку, ЄСПЛ визнає допустимість судового розсуду. Це можливо лише за умови чіткого матеріально-правового обґрунтування та передбачуваності для сторін у справі.⁶⁹ Відсутність саме таких критеріїв розцінюється Судом як певне свавільне втручання у права людини.

У доктрині цивільного процесуального права слушно зазначається, що матеріальне право виконує стабілізуючу функцію стосовно судового розсуду, унеможливаючи його перетворення на джерело правової невизначеності.

Здійснений аналіз судової практики дає змогу дійти висновку, що матеріальне право відіграє визначальну роль у формуванні й розвитку практики забезпечення принципів цивільного процесу. Якраз крізь призму матеріально-правових норм суди конкретизують абстрактні процесуальні засади, даючи їм реальний зміст, а також забезпечуючи їх практичну ефективність. Матеріальне право має велике значення. Воно визначає характер, а також воно визначає межі реалізації принципів диспозитивності та змагальності. Судова практика переконливо свідчить про те, що автономія сторін у цивільному процесі не може тлумачитися відокремлено від імперативних приписів матеріального права, котрі визначають допустимі способи захисту прав та відповідні правові наслідки волевиявлення учасників процесу. Отже, диспозитивність постає

⁶⁸ Огнев'юк Г.З. Обов'язковість рішення суду як складова принципу правової визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 173.

⁶⁹ Case of Kruslin v. France, Application no. 11801/85. URL: <https://surl.li/lglaf>

можливістю реалізації прав. Ця можливість є юридично опосередкована у процесуальній формі, а не абсолютною свободою сторін. По-друге, принцип пропорційності набуває значення. Це відбувається виключно за умови його наповнення у цивільному судочинстві. У цьому контексті практика Верховного Суду та ЄСПЛ демонструє послідовний підхід до оцінки співмірності судового втручання через призму матеріального права. По-третє, матеріальне право виконує стабілізуючу функцію стосовно судового розсуду. Воно встановлює чіткі межі допустимого правозастосування. Судовий розсуд без матеріально-правового підґрунтя суперечить принципу правової визначеності та підриває довіру до судової системи. Внаслідок цього у сучасній судовій практиці спостерігається тенденція до більш тісного зв'язку між аргументацією судових рішень і змістом матеріально-правових норм. Таким чином, ефективне забезпечення принципів цивільного процесу є неможливим без системного, доктринально виваженого та практично орієнтованого застосування норм матеріального права.

ВИСНОВКИ

Проведене у межах цього розділу дослідження дозволяє сформулювати низку концептуальних висновків, що мають як теоретичне, так і практичне значення для розвитку науки цивільного процесуального права та вдосконалення судової практики. Матеріальне право є фундаментальною основою реалізації принципів цивільного судочинства, оскільки саме воно визначає зміст, обсяг і межі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які підлягають судовому захисту. Процесуальні принципи поза матеріально-правовим контекстом втрачають свою регулятивну та гарантійну функцію. Доктринальний аналіз засвідчує, що принципи цивільного процесу не можуть розглядатися як виключно процесуальні конструкції. Їх джерелом є матеріально-правові цінності, наприклад, справедливість, правова визначеність, рівність і пропорційність, що підкріплюється думками науковців та сталою практикою Верховного Суду і ЄСПЛ. Судова практика демонструє стійку тенденцію щодо матеріалізації процесуальних принципів, це проявляється у зростаючій ролі для аргументації матеріального права. Це відбувається при вирішенні тих питань, що стосуються диспозитивності, змагальності, пропорційності та меж судового розсуду. Такий підхід веде до підвищення якості судових рішень, а також він посилює довіру до правосуддя. Взаємодія матеріального і процесуального права у цивільному судочинстві має системний характер і повинна розглядатися як єдиний механізм забезпечення ефективного судового захисту. Ігнорування матеріально-правового виміру процесуальних принципів призводить до формалізації судочинства та порушення стандартів справедливого судового розгляду, гарантованих статтею 6 Конвенції. Зроблені висновки підтверджують потребу в подальшому розвитку доктрини матеріально-процесуальної взаємодії. Потрібно також її врахування у правозастосовній діяльності судів. Це, своєю чергою, утворює підґрунтя для формування цілісної концепції щодо ефективного цивільного судочинства, орієнтованого на ефективний захист прав та законних інтересів особи.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується значення матеріального права для ефективного дотримання принципів цивільного судочинства в умовах сучасного розвитку цивільного процесуального права. Обґрунтовується теза про системний характер взаємодії матеріальних і процесуальних норм, відповідно до якої матеріальне право формує зміст суб'єктивних цивільних прав і юридичних обов'язків, що підлягають судовому захисту, а процесуальні принципи забезпечують належну форму їх реалізації. У межах доктринального дискурсу доведено, що формальне розмежування матеріального і процесуального права не відображає реальної складності їх взаємозв'язку, особливо у контексті реалізації принципів справедливості, рівності сторін, змагальності, диспозитивності та пропорційності. Аналіз матеріально-правових норм як підґрунтя процесуальних принципів дозволяє стверджувати, що останні мають матеріально-ціннісне походження та не можуть бути зведені виключно до процесуальних конструкцій. Окрему увагу приділено впливу матеріального права на сучасну судову практику, зокрема практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, яка демонструє тенденцію до матеріалізації процесуальних принципів і посилення ролі матеріально-правової аргументації при вирішенні цивільних справ. Зроблено висновок, що ігнорування матеріально-правового виміру процесуальних принципів призводить до формалізації судочинства та порушення стандартів справедливого судового розгляду. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку доктрини матеріально-процесуальної взаємодії як підґрунтя формування ефективного цивільного судочинства, орієнтованого на реальний захист прав і законних інтересів особи.

Ключові слова: взаємодія матеріального та процесуального права, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини, матеріальне право, правосуддя, принципи цивільного судочинства, справедливий судовий розгляд, судовий захист, судові рішення, судова практика, цивільне процесуальне право.

Література

1. Afilalo A. *The Harmonization of EU Private Law: A Research Agenda*. New York: Cambridge University Press, 2019. 245 p.
2. Case of *Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands*, Application no. 14448/88. URL: <https://surl.li/dgssml> (дата звернення: 11.01.2026)
3. Case of *Kruslin v. France*, Application no. 11801/85. URL: <https://surl.li/lglaf>
4. Fauvarque-Cosson B. *Le droit civil français et l'harmonisation européenne*. Paris: Dalloz, 2015. 298 p.
5. Langdell C.C. *A Summary of the Law of Contracts*. Boston: Little, Brown, 1880. 335 p.
6. *Liber Amicorum Вячеслав Комаров / уряд. Т. Комарова ; за ред. Т. Комарової*. Харків : Право, 2020. 1192 с.

7. Micklitz H.-W. *European Consumer Law: A Genuine Market or Just a Market Dream?* Oxford: Hart Publishing, 2023. 520 p.
8. Storme M. *Approximation of Judiciary Law in the European Union*. Den Haag: Kluwer Law International, 2007. 412 p.
9. V.V. Komarov, T.A. Tsuvina. International standart of access to justice and subject of civil procedural law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Vol. 28, No. 3, 2021. P. 197–208. DOI: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.197-208.
10. Wendehorst C. *Europäisches Zivilprozessrecht: Einheit in Vielfalt*. Wien: Manz, 2022. 456 p.
11. А. Грушицький. Принципи верховенства права та диспозитивності цивільного судочинства в спорах щодо зруйнованого майна на сході України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1058698/?utm_source (дата звернення: 05.01.2026)
12. А. Олійник. Верховенство права як засада цивільного судочинства. URL: <https://lnk.ua/aVpRLZo4D>.
13. А.В. Шабалін. Природа взаємозв'язку норм процесуального та матеріального права в цивільному судочинстві. *Нове українське право*. Вип. 3, 2021. С. 120–126. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.17>
14. Болокан І.В. Судові рішення як правозастосовчі акти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 4. С. 164–171. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.23>
15. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. 10.12.2019 р. URL: <https://lnk.ua/q46KPw0eJ> (дата звернення: 09.01.2026)
16. Гласність та відкритість судового процесу як один з основних принципів господарського судочинства. *Господарський суд Волинської області*. 11.11.2019. URL: <https://vl.arbitr.gov.ua/sud5004/pres-centr/news/821454/> (дата звернення: 10.01.2026)
17. Гуйван П.Д. Європейський принцип поваги до приватного життя в контексті захисту персональних даних особи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 3. С. 68–72.
18. Д. Луспенник. Захист гідності, честі та ділової репутації : практика Верховного Суду. Онлайн практикум. м. Київ, 16 квітня 2021 р. URL: <https://lnk.ua/jVW18X64k> (дата звернення: 09.01.2026)
19. Д. Луспенник. Новелізація цивільного процесу позитивно вплинула на судову практику URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/547610/?utm_source (дата звернення: 03.01.2026)
20. Дяченко С.В., Полінкевич О.В. Принцип змагальності в цивільному процесі. *Соціологія права*. 2018. № 3-4. С. 32–40.
21. Журавльова Г.С. Принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві : Монографія. Запоріжжя: Вид-во Прометей, 2017. 312 с.
22. Комаров В.В., Луспенник Д.Д. Правові позиції Верховного Суду у цивільних, господарських та адміністративних справах. Харків : Право. 2019. 872 с.

23. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право. 2012. 624 с.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ. Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.01.2026)

25. Кройтор В. А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 175–178. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/39>

26. Ніколенко Л.М. Визначення принципу змагальності у господарському судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1. С. 214–218. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.33>

27. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (липень 2025). Верховний Суд. URL: <https://lnk.ua/x4Lgp6BNn> (дата звернення: 03.01.2026)

28. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспенник. Київ, 2019. 53 с.

29. Огнев'юк Г.З. Обов'язковість рішення суду як складова принципу правової визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 171–175.

30. Парасюк М. Вплив принципів цивільного процесу на правове регулювання електронного документообігу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2024. № 1(41). С. 249–256.

31. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.02.2020 у справі № 381/4019/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/87640690> (дата звернення: 12.01.2026)

32. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі № 373/2054/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79382745> (дата звернення: 11.01.2026)

33. Постанова від 16.06.2020 № 145/2047/16-ц. Верховний Суд. Велика Палата. URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/90933484?utm_="](https://verdictum.ligazakon.net/document/90933484?utm_=) (дата звернення: 07.01.2026)

34. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 5. URL: <https://lnk.ua/94yQ8dz4M> (дата звернення: 08.01.2026)

35. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України. 18.12.2009. № 14. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?code=v0014700-09&from=360> (дата звернення: 12.01.2026)

36. Проблеми законності : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018. Вип. 142. 232 с.

37. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Andelković v. Serbia* від 09 квітня 2013 року, заява № 1401/08. URL: <https://lnk.ua/wVljJDY4P> (дата звернення: 07.01.2026)

38. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Bellet v. France* від 04 грудня 1995 року, заява № 23805/94. URL: <https://lnk.ua/QV0iPXQVg>
39. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Kreuz v. Poland* від 19 червня 2001 року, заява № 28249/95. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_030#Text (дата звернення: 06.01.2026)
40. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Zubac v. Croatia* від 05 квітня 2018 року, заява № 40160/12. URL: <https://surl.li/npoteh> (дата звернення: 06.01.2026)
41. Савчин Н.М. Значення матеріального права для розуміння сутності судових доказів у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 90: частина 2. 2025. С. 197–203.
42. Сакара Н.Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89. DOI: <http://10.21564/2414-990x.142.141022>.
43. Сенік С.В. Законність як основна вимога до судових актів в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 69. С. 156–163. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.27>
44. Справа «Жовнер проти України» (Заява № 56848/00): Рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221#Text (дата звернення: 12.01.2026)
45. Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (*Case of Sporrong and Lonnroth v. Sweden*). Рішення ЄСПЛ від 23.09.1982, заяви № 7151/75; 7152/75. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text (дата звернення: 12.01.2026)
46. Стратій О.В. Значення принципу змагальності сторін в судовому процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 218–220. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/47>
47. Судді ВС розповіли про застосування норм процесуального і матеріального права в цивільних справах під час війни. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1398575/?utm_source (дата звернення: 05.01.2026)
48. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / Н. Голубева, І. Бут, О. Полуніна, Ю. Полюк, Ю. Цал-Цалко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 190 с. (Серія «Навчально-методичні посібники»). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26554> (дата звернення: 02.01.2026)
49. Т. Кіт. Правова природа практики ЄСПЛ. *Актуальні проблеми права*. № 3. 2025. С. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2025.03.021>
50. Тимонов, А. І. Закритий розгляд цивільних справ як складова принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України. *Право.ua*. 2024. № 3. С. 322–328. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.46>.

51. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.01.2026)

52. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.01.2026)

53. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс. К. : Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

54. Я. Берназюк. Конституційний принцип гласності судового процесу та особливості розгляду справ, які містять інформацію з обмеженим доступом. URL: <https://lnk.ua/k4kRaDPNL> (дата звернення: 11.01.2026)

55. Я. Берназюк. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/779322/> (дата звернення: 11.01.2026)

Information about the author:

Savchyn Nelia Mykolaivna,

PhD (Law), Associate Professor,

Procedural Law Department of

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, 58012, Ukraine